№ 224 Դեկտեմբերի 16 (28) 1880 Դեկտեմբերի 16 (28) № 224

ԻՆՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՄՇԱԿ

Տարեկան գինը 10 րուբլ, կէս տարվանը 6 րուբլ։
Առանձին համարները 5 կօպէկով։
Թիֆլիսում գրվում են միմիայն խմբագրատան մէջ։
Օտարաքաղաքացիք դիմում են ուղղակի
Тифлисъ. Редакція «Мшакъ»

Խմբագրատունը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ
(բացի կիրակի և տօն օրերից)
Յայտարարութիւն ընդունվում է ամեն լեզուով։
Յայտարարութիւնների համար վճարում են իւրաքանչիւր բառին 2 կօպէկ։

„ՄՇԱԿ"

ԼՐԱԳԻՐ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ

1881 թւին

(ՏԱՍՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ)

Կը հրատարակվի նոյն դիրքով և նոյն պրօգրամմայով ԱՄԵՆ ՕՐ (բացի տօն և տօներին հետեւեալ օրերից)։

ՊՐՕԳՐԱՄՄԱ. I. Տէրութեան կարգադրութիւններ, II Առաջնորդող յօդուածներ, III Ներքին տեսութիւն, IV Արտաքին տեսութիւն, V Խառն լուրեր, VI Հեռագիրներ, VII Ֆելիետօն և Բանասիրական, VIII Յայտարարութիւններ։

ԼՐԱԳՐԻ ԳԻՆԸ, տարեկան 10 րուբլ, կէս տարվան 6 ր., հինգ ամս. 5 ր., չորս ամս. 4 ր., երեք ամս. 3. ր. երկու ամս. 2 ր. և մի ամս. 1 րուբլ։

Գրվել կարելի է խմբագրութեան մէջ հետեւեալ հասցէով. Тифлисъ, редакція «Мшакъ».

Խմբագիր-Հրատարակող ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ներքին տեսութիւն. «Մեղուի» առաջնորդող յօդուածի առիթով։ Պատասխան Նամակ Ս. Պետերբուրգից. Ներքին լուրեր.—Արտաքին տեսութիւն. Անգլիա.—«Մշակի» հեռագիրներ.—Յայտարարութիւններ.—Բանասիրական. Դաւիթ Բէկ։

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

«ՄԵՂՈՒԻ» ԱՌԱՋՆՈՐԴՈՂ ՅՕԴՈՒԱԾԻ ԱՌԻԹՈՎ.

«Մեղու Հայաստանի» լրագիրը իր № 88-ի „Ազգութիւն և կրօն" վերնագրով առաջնորդող յօդուածում ձգտում է իբր թէ գիտնական տեսակէտից քննելու այն հարցը, որ վերջի ժամանակ անվերջ պօլեմիկի նիւթ է դառել մեր պարբերական մամուլի մէջ։ „Փաստ և գիտութիւն պէտք է լինին վիճելու զէնքերը", աղաղակում է լրագիրը, երեւակայելով, որ իր հայեացքները գլխովին հիմնված են գիտութեան սկզբունքների, պատմական իրողութիւնների վրա։

Թէ որքան ճշմարիտ է «Մեղուի» իր վրա ունեցած կարծիքը և որքան ընդունակ է նա հանդիսանում հասկանալու պատմական իրողութիւնների միտքը և նրանցից իր տենդենցիաների համար օգտաւէտ եզրակացութիւն դուրս բերելու,—այդ մենք կը տեսնենք այս րօպէին։

Ահա „Մեղուի" բերած պատմական իրողութիւնը։

Կաթօլիկ եկեղեցականութիւնը, միշտ ծառայելով պապական իշխանութեան շահերին, ամեն տեղ ձգտում էր խախտելու տէրութեան կազմուածքի միութիւնը։ Գերմանիայում նա ,,հալածվեցաւ, բայց այնքան զօրեղ գտնվեցաւ և դիմադրեց, որ կատարելապէս չընկճվեցաւ''։ Ֆրանսիան տեսնելով որ նոյն եկեղեցականութիւնը ժողովրդի մէջ թշնամական յարաբերութիւններ է զարգացնում դէպի հանրապետութիւնը, մարտի օրէնքներով հալածեց կաթօլիկ կրօնաւորներին։ ,,Համոզված պիտի լինինք—ասում է լրագիրը որ Ֆրանսիայի քաղաքագէտ անձինք փիլիսոփայական տեսութեամբ հասկանում են, որ իրանց վարմունքը կաթօլիկ կրօնաւորների դէմ բռնութիւն է. սակայն իրանց համոզմանց համաձայն են գործում… Մի՞թէ հանրապետութեան ղեկավար անձինք ազատութեան թշնամի են, որ այդպէս մեղանչեցին կարծեաց և համոզմունքի դէմ։ Ոչ նոքա ամենամեծ ազատամիտներն են և ազգասէրները։'' Նրանք մեղանչեցին այդպէս, լրագրի ասածով, յանուն ազգային միութեան, որի համար բաւական չեն միայն լեզուի կապերը, այլ հարկաւոր են և բարոյական և համոզման կապեր։

Պատմական իրողութեան դէմ մենք ոչինչ հակառակ չենք կարող ասել, որովհետև նա կատարված բան է և ուղիղ։ Ֆրանսիական կառավարութիւնը, որ հանրապետական պրինցիպով միշտ հանդիսանում է ֆրանսիական ազգի կամակատարը, հալածեց բազմաթիւ կրօնական կօնգրեգացիոններ, որոնք ոչ միայն գործում են հակառակ հանրապետական գաղափարների, այլ և ամենավնասակար ազդեցութիւն են ունենում ժողովրդի վրա, և հալածեց յանուն հանրապետական շահերի և ամենաբարձր բարոյականութեան։

Բայց բոլոր կուրիօզը բաղկանում է նրանում, որ ,,Մեղուն'' դուցէ անգիտակցաբար բռնում է հալածված կրօնաւորների կողմը և նրանց պէս աղաղակում է՝ ,,Ֆրանսիան մեղանչեց խղճի և համոզմունքի դէմ։'' Մեզ զարմացնում է այդ միտմտութիւնը։ Մի՞թէ մարդկային լոգիկան թելադրում է յարգել ամեն մի կեղտոտ, լիրբ և անբարոյական համոզմունք, միայն այն պատճառով որ նա ,,համոզմունք է''։ Ճիզուիտների, դօմինիկանների, կապուցինների և այլ բազմաթիւ ,,սուրբ հայրերի'' օրդենները ոչ այլ ինչ են, եթէ ոչ ամենազզուելի անբարոյականութեան սերմնացաններ։ Նրանք կաշկանդում են մարդու կենդանի միտքը և հոգին, նրանք զարգացնում են ժողովրդի մէջ ամենավնասակար մոլորութիւններ, նրանք կրթում են մանուկ սերունդը անբարոյականութեան հրէշաւոր սկզբունքների վրա, նրանց 70 տարեկան պառաւեալ ներկայացուցիչները յագեցնում են իրանց վայրենի, անասնական փափաշոտ կրքերը եօթ տարեկան դառնուկ աղջիկների և տղաների վրա… Սրանց համոզմունքնե՞րը պէտք է յարգէր Ֆրանսիան, սրանց խիղճը և կար-

ԴԱՒԻԹ ԲԷԿ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՎԷՊ

(1722—1728)

«Խզեցաք զկապանս նոցա,
Եւ ընկեցաք ի մէնջ զլուծ նոցա»։
Սաղմոս

ԱՌԱՋԻՆ ԳԻՐՔ

Ա.

Մինչև 1722 թւականը, այսինքն մինչև Դաւիթ-բէկի յայտնվիլը, հայոց մէլիքները տակաւին պահպանել էին իրանց նշանակութիւնը։ Նրանք ունէին սեպհական ամրոցներ, ժառանգաբար իշխում էին ժողովրդի մի որոշեալ մասի վրա, կապում էին դաշնադրութիւններ երբեմն պարսից, երբեմն թիւրքաց ներկայացուցիչների հետ, մասնակցում էին նրանց պատերազմներին, և որպէս մի տեսակ վասալական իշխաններ, մի մանուոր հարկ էին վճարում այն պետութիւններին, որոնք փոփոխակի կերպով տիրում էին Հայաստանին։

Սիւնեաց աշխարհը (Ղարաբաղը) պէտք է առաջինը համարել, ուր մէլիքները մինչև ռուսաց տիրապետութեան ժամանակը (1813 ամ.) պահպանեցին իրանց գոյութիւնը։ Այդ առանց պատճառի չէր։ Երկրի բնական դիրքը՝ լեռները և անտառները նպաստում էին ժողովրդի մէջ վաղեմի քաջազնական ոգու պահպանվելուն։ Սովորած լինելով թշնամու մշտական յարձակումներին, ժողովուրդը, երբ չէր կարողանում ընդդիմադրել նրան, թողնում էր դաշտերը կամ տափակ երկրները, պատսպարւում էր անմատչելի տեղերում։ Լեռնային բնութիւնը ներշնչում էր բնակիչների մէջ արութիւն և հետեւապէս ձգտումն դէպի ազատութիւն։

Ցաւալին այն էր, որ հայոց մէլիքները մի ընդհանուր կապ չունէին միմեանց հետ։ Շահերի տարբերութիւնը շատ անգամ առիթ էր տալիս նրանց մէջ թշնամական յարաբերութիւնների։ Այս պատճառով նրանց ուժերը չէին միանում, որ կազմէին մի ամբողջութիւն և պատերազմէին հայրենիքի ընդհանուր թշնամու դէմ։ Իւրաքանչիւրը իր գլուխն էր պահում։ Եւ եթէ հարկը պահանջում էր, նրանցից ամեն մէկը պատրաստ էր միանալ թիւրքերի կամ պարսիկների հետ և ասպատակել իր հարեան հայ մէլիքի երկրները։

Մէլիքներից ոմանք անկախ դրութիւն էին պահպանում, իսկ ոմանք ստորադրված էին պարսից խաների իշխանութեան ներքոյ։ Այս վերջինները իրանց դիրքը չը կորցնելու համար, ստիպված էին խոնարհվիլ խաների բոլոր պահանջներին, թէև այդ պահանջները լինէին վնաս հայ ժողովրդին, ստիպված էին կատարել նրանց կամքը, որքան և անիրաւ լինէր, ստիպված էին դառնալ նրանց ձեռքում բոլորովին անարգ մի գործիք։ Եւ որովհետև պարսից շահերը իրաւունք ունէին մէլիքներին փոխելու, այստեղից առաջ էր գալիս խիստ կեղտոտ մրցութիւն, որով մէլիքները միմեանց տեղը յափշտակելու միջով, անձնատուր էին լինում, խաներին հաճոյանալու համար, ամեն տեսակ վատութիւնների, մատնութիւններ էին անում, կաշառում էին նրանց ոչ միայն փողով, այլ ոմանք իրանց հարազատ աղջիկներին անգամ տալիս էին խանին։ Բայց այսպիսիներին պէտք է բացառութիւն համարել։

Կային աւելի խղճմտաւոր և ազդեցութիւն ունեցող մէլիքներ, որոնք ծառայում էին որպէս ամուր պատուար հայ ժողովրդի և խանի մէջ. հեռու էին պահում նրա անմիջական ազդեցութիւնը ժողովրդից և պահպանում էին նրան խանի հարստահարութիւններից։ Մէլիքի ձեռքով էր հաւաքվում տուրքը և ամեն հարկեր, որ պէտք էր վճարել խանին։ Մէլիքն էր վճռում իր ժողովրդի մէջ ամեն տեսակ դատեր և վէճեր։ Եւ որովհետև նոյն իսկ խաները իրանց մէջ հաշտ չէին, ստիպված էին մէլիքների հետ լաւ վարվել, հակառակ դէպքում, մէլիքը կարող էր թողնել խանին և իր ժողովրդով անցնել նրա թշնամու՝ մի ուրիշ խանի կողմը։

Հայաստանի այն մասը, որ այժմ ռուսաց պետութեանն է պատկանում, ռուսների տիրելուց առաջ, պարունակում էր իր մէջ զանազան միմեանցից անկախ խանութիւններ, որոնցից նշանաւոր էին՝ Ղարաբաղի, Գանձակի, Շամախու, Երևանի և Նախիջևանի խանութիւնները։ Այդ խանութիւնները գտնվելով անընդհատ թշնամական յարաբերութիւնների մէջ, կռիւը, կողոպուտը, արիւնհեղութիւնը, աւերմունքը երկրի մէջ միշտ անպակաս էին լինում։ Խանութիւնները թէև պարսից պետութեան մի մասն էին կազմում, և խաները թէև նոյն պետութեան աւատական իշխաններ էին համարվում, բայց շատ անգամ օգուտ քաղելով Պարսկաստանի ներքին խռովութիւններից, կամ շահերի ստէպ-ստէպ փոխվելուց, որից առաջ էր գալիս անիշխանութիւն,—խաները այդ ժամանակ ապստամբվում էին, և քիչ չէր պատահում, որ շահերը կամ նրանց զօրապետները տկարանային նուաճելու իրանց վասալներին։ Եւ այսպէս, ներքին ու արտաքին խռովութիւնները պահպանում էին իրանց անխզելի կապը։

Եթէ աւելացնենք դրանց վրա օսմանցիների արշաւանքները, կովկասի լեռնաբնակների յարձակումները, կը տեսնենք, որ Հայաստանը այն ժամանակ ներկայացնում էր մի սարսափելի պատերազմական դաշտ, ուր առաւելապէս ծեծկվող, փչվող և մաշվող տարրը էր նոյն ազգը, որ մի ժամանակ այդ երկրի տէրն էր։ Եւ այդ կոտորածների մէջ հայ ժողովուրդը և հայ մէլիքները պէտք է պահպանէին իրանց գոյութիւնը…

Բ.

1722 թւին լեզգիների ահագին բազմութիւն, խառն կովկասեան այլ լեռնաբնակների հետ, արշաւանք գործեցին դէպի Աղուանից և Սիւնեաց երկրները, և ասպատակելով Նուխու, Շամախու, Գանձակայ գիւղօրայքը, անցան մինչև Սևանայ լիճը։ Շամախու հայ իշխան Մուսա Բէգեանը կամեցաւ արգելել վայրենիների յարձակումը, բայց չը կարողանալով դէմ դնել նրանց ահագին բազմութեանը, ընկաւ կռուի դաշտում։ Վայրենիները յափշտակեցին բազմաթիւ գերիներ հայոց աղջիկներից, պատանիներից և մանկահասակ կընիկներից, որպէս վաճառք, օտար երկրներում ծախելու համար։ Իսկ ծերունիների մեծ մասը կոտորեցին։ Տեղային մահմեդականները, օգուտ քաղելով այդ խռովութիւններից, իրանք էլ մի կողմից սկսեցին կողոպտել հայերին։ Երկիրը սարսափի մէջ ընկաւ։ Ազատվեցան նրանք միայն, որ թողեցին իրանց տունը, տեղը, կայքը և պատսպարվեցան լեռների, անտառների անմատչելի խորշերում։ Այդ ժամանակ իր խումբերով վրա հասաւ Գուգարացոց (Մեծ Սղնախի) Յովհաննէս իշխանը, հաւաքեց ցրված հայերին, նրանց սիրտ և խրախոյս տուեց, և բաւական ուժ կազմելով, յարձակվեցաւ լեզգիների վրա։ Թէև նրան յաջողվեցաւ մաքրել երկիրը այդ աւազակներից, յետ խլել աւարի մի մասը և կրկին ժողովուրդը բնակեցնել իր տեղում, այսուամենայնիւ, լեզգիները թողեցին Աղուանից և Սիւնեաց աշխարհներում բարբարոսութեան սարսափելի հետքեր։

ծի՞քը պէտք է նա սուրբ և նուիրական համարէր։

Այդպէս կարող են կարծել բի՞ւֆֆէ, բրօլլի կամ կօտտօն ցնդած ծերունիները, և կասսանեակ ու բօդրի դՄասօն անամօթ սխանդալխօսները... Ցաւում եմ որ ,,Մեղուի'' ներկայացուցիչներին սրանց հետ համախոհ պէտք է համարել...

Ճշմարիտ ազգասիրութիւնը և ամենափոքր բարոյականութիւնը ստիպեց Ֆրանսիական կառավարութեանը արտաքսել անելու ժողովրդի միջից նրա մտաւոր, բարոյական և քաղաքական կեանքի անհաշտ թշնամիներին։ Ֆրանսիան չը մեղանչեց, այլ կատարեց իր պարտքը։ Նա հալածեց անբարոյականութիւնը և դրանով գործեց մի բարձր բարոյական քաջութիւն։

Հարցնենք այժմ ի՞նչու համար է „Մեղուն" առաջ բերում այս ,,պատմական օրինակը։'' Անշուշտ նրա համար, որ անի հետևեալ համեմատութիւնը։ Մեր ազգի միութեան համար կաթօլիկ և բողոքական տարրերը նոյնքան վնասակար են, որքան կրօնական օրդէնները Ֆրանսիայում. Ֆրանսիացիք հալածեցին իրանց թշնամիներին, մենք պէտք է հալածենք մեր թշնամիներին։ Բայց երեխան անգամ կարող է նկատել, որ այդ համեմատութիւնը անկարող և արուեստական է։ Այդտեղ անալօգիա չը կայ։ Կրօնական օրդէնները իրանց գըզուելի շահերով և նիւթական ձգտումներով—թոյն են ազգային կեանքի համար.— ցոյց տուէք մեր բողոքական և կաթօլիկ տարրերի անբարոյականութիւնը, կամ վնասակար ազդեցութիւնը ազգի միութեան համար և այն ժամանակը պահանջեցէք որ հալածենք նրանց։

Հալածել անմեղ մարդուն չափազանց անիրաւութիւն է։ Հալածել բողոքականներին և կաթօլիկներին միայն այն պատճառով որ նրանք բողոքական են և կաթօլիկ—այդ կը լինի անհամբերողութիւն, այդ կը լինի սարսափելի յանցանք խղճի և համոզմունքի դէմ, այն ազնիւ պրինցիպի, որին յարգող է ձևանում ''Մեղուն''։

Գալով ,,Մեղուի'' յայտնած մտքին, թէ այդ նրա հակառակորդները իբր թէ քարոզում են ,,կրօնական—բարոյական'' բաժանում ազգի մէջ, այդ—ներեցէք ասել—մի կոպիտ զրպարտութիւն է։ Ցոյց տուէք այդ ուղղութեամբ մի յօդուած, մի նախադասութիւն, մի բառ և մենք ձեզ կը հաւատանք։ ,,Մեղուի'' հակառակորդ լրագիրը քարոզում է ոչ թէ բաժանում, այլ միութիւն ազգի զանազան դաւանութիւններին պատկանող մասերի մէջ։ Այդ ձեզ կասի ամեն մէկը, ով որ գտնւում է ազատ անձնական կրքերից։ ,,Մեղուի'' հակառակորդ լրագիրը իր համախոհների հետ, հաշտվելով այն կատարված իրողութեան հետ, որ մեր եկեղեցու ծոցից դուրս են եկել մի քանի խմբեր, տեսնում է դրա մէջ մի երևոյթ, որ ծնվել է պատմական հանգամանքների ազդեցութեան տակ և, հաւատարիմ մնալով խղճի և համոզմունքի ազատութեան պրինցիպին, քարոզում է սէր և միութիւն բոլոր դաւանութիւնների մէջ։ Ահա ինչում է բովանդակում ամենազնիւ բարոյականութիւնը՝ պարզ է այս տեղից, որ ,,Մեղուի'' բերած ,,պատմական փաստը'' ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ մի ներելի և անմեղ ցանկութիւն՝ պարծենալ ընթերցողների առաջ իր գիտնական տեղեկութիւններով։ Մենք յարգում ենք լրագրի այն յատկութիւնը, որ նա հետաքրքրվում է իմանալու, թէ ինչ է պատահում աշխարհում, բայց ցաւում ենք, որ նրան չէ յաջողում պատահած իրողութիւններից դուրս բերել իր տենդենցիաներին պաշտպան եզրակացութիւններ։

Մօսկվա Ս. Գաբեանց

ՊԱՏԱՍԽԱՆ

Շատերը հարցնում են, թէ ի՞նչու ,,ԿԱՅԾԵՐԸ'' այս տարի չը տպվեցան, կամ ես ե՞րբ դիտաւորութիւն ունեմ ի լոյս ածելու այդ աշխատութիւնը։

Իմ յայտարարութեան մէջ ես սկզբից յայտնած էի, որ ,,ԿԱՅԾԵՐԻ'' տպագրութիւնը կը սկսվի այն ժամանակ միայն, երբ այդ գրքի բաժանորդներից ստացված գումարը կը ծածկէ տպագրութեան ծախքը։ Ցաւելով պէտք է յայտնեմ, որ մինչև այսօր ստացված փողերը հազիւ թէ բաւական կը լինէին բոլոր ծախքերը լրացնելու։

Այսու ամենայնիւ, չը կամենալով իմ յարգելի բաժանորդների համբերութիւնը ձանձրացնել և նրանց երկար սպասել տալ, ես, որքան կարելի էր, աշխատեցի փութացնել տպագրութիւնը։ Եւ որովհետև, բացի նիւթական պակասութիւնից, ինչ—ինչ պատճառներով Թիֆլիսում այդ գրքի տպագրութիւնը անյարմար համարվեցաւ, իմ բարեկամները խորհուրդ տուեցին Մօսկվայում տպագրել տալ, ուր մամուլի պայմանները աւելի նպաստաւոր դրութեան մէջ են։ Այդ մասին ես արդէն բանակցութիւն եմ սկսել Մօսկվայի համալսարանի ուսանող պ. Գաբրիէլ Միրզոեանցի հետ, խնդրելով, որ յանձն առնէ տպագրութեան հոգսերը, և յուսով եմ, որ առաջիկայ տարվայ սկզբի ամիսներում գիրքը պատրաստ կը լինի։

Հարկ եմ համարում խնդրել պատուելի պարոններին, որոնք զանազան քաղաքներում յանձն են առել ,,ԿԱՅԾԵՐԻ'' համար բաժանորդներ գտնել, չուշացնեն ուղարկել իրանց մօտ ունեցած փողերը, որով աւելի ես նպաստած կը լինեն գրքի շուտ հրատարակութեանը։

Րաֆֆի

ՆԱՄԱԿ Ս. ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳԻՑ

4 դեկտեմբերի

Երեկ Նիկօլաևսկի երկաթուղու գնացքով ուղացւ գնաց դէպի Կ. Պօլիս «Մշակի» գործունեայ աշխատակից Գր. Նիկողոսեան։ Մնաս բարեաւ ասելու համար նորա շուրջը հաւաքված էին նրա այն բարեկամները, որոնք կարող են գնահատել երիտասարդ գործիչի անսպառ էներգիան և այն հասարակական գործունէութիւնը, որը, թէպէտ սկսվել է միայն երկու տարի առաջ, սակայն կարողացել է ունենալ այնքան առատ պտուղներ։ Էրզրումի գաղթականութեան խնդիրը, այս տարի Տաճկաստանում սկսված սովը և այս տարվայ նրա աշխատակցութիւնը ռուս մամուլին—ահա այն երեք ասպարէզները, որոնց մէջը ճանաչել է հայ հասարակութիւնը «Մշակի» աշխատակցին իր իսկական պատկերի մէջ. Ամենայն իրաւամբ «Մշակ» լրագիրը կարող է պարծենալ իրան յատուկ այն ձիրքով, որով նա կարողանում է բաց անել և հանդէս բերել այնպիսի ընդունակութիւններ, որոնք անշուշտ կը մնային կորուստի և անյայտութեան մէջ, եթէ նրան չը հանդիպէին։ Այո, «Մշակի» տեսութիւնը և հոտառութիւնը զարմանալի նուրբ է մանաւանդ մարդիկ ճանաչելու ու գնահատելու մէջ, վասն որոյ կարծեմ չը սխալված լինել, եթէ թոյլ տամ ինձ անուանել Գր. Նիկողոսեանին, ինչպէս գրողին և հասարակական գործիչին, «Մշակ» լրագրի որդեգիր։ Ահա լրագրի և ազգի այդ համակրական որդեգիրը բաղդ ունեցաւ երէկ գնալ իր նուիրական նպատակին՝ գնալ Կ. Պօլիս և գարունքը բացվածին պէս ոտը դնել Հայաստան երկու դիտաւորութեամբ. նախ՝ ծանօթանալ անձամբ Հայաստանում ապրող ժողովրդի հետ Ջէյթունից սկսած մինչև Վան և Մուշ, երկրորդ՝ ծանօթացնել ռուս հասարակութեան իսկական հայերի այն մաքուր և առատ յատկութիւնների ու կեանքի հետ, որոնց տեղ ռուսահայերը յայտնվել են իրանց միայն ամենազզուելի և կեղտոտ կողմերից. այս կը լինի թղթակցութիւնների միջոցով, որ կանէ ճանապարհորդը Հայաստանից, որչափ մեզ յայտնի է, մի քանի ամիս շարունակ։ Այս փափագն էր, որ բաժանեց մեզնից երէկ մեր թանկագին բարեկամին, որը տարաւ իր հետ բացի միւսներից և մի զառամեալ ծերունու օրհնանքը...

—Ի՞նչ յիշատակ ես տանում հետդ, որդիս, հարցրեց ծերունին Գր. Նիկողոսեանին։

—Ոչինչ, հայր, եղաւ ժպիտով պատասխանը, —մի ատրճանակ անձս պաշտպանելու համար, մի հաւատարիմ գրիչ և այս գիմացկան բոտֆորները, որոնց պիտի մաշեմ քարոտ լեռներում...

Նորանից յետ նրա պատկերը ծածկվեց մեր աչքից։ Ամենայն սրտից յաջողութիւն մաղթենք հայ երիտասարդին իր նոր ազգաշահ ասպարէզի մէջ...

Որչափ մեզ յայտնի է Գր. Նիկողոսեանը բացի «Голосъ-ի» մէջ իր աշխատակցութիւնը շարունակելուց, կը թղթակցէ և «Порядокъ» լրագրին, որ կը հրատարակվի նոր տարվանից Պ. Ստասիւլևիչի ականաւոր գրականական խմբով։ Բացի այդ, շատ հաւանական է, որ «Дѣло» ամսագրի մէջ էլ կերևան երբեմնապէս հայ հեղինակի խրօնիկաները։

Գաս. Նազարեան

Անցաւ տագնապը, անցաւ կոտորածը, ժողովուրդը մոռացաւ բոլորը։ Կրկին սկսվեցաւ սովորական վշտալի կեանքը։

Բայց մի երիտասարդ չէր կարող մոռանալ այդ բոլոր գազանային անգթութիւնները։ Նա տեսնում էր այն գեղեցիկ երկիրը, ուր անհելի ամրոցների փլատակները, ուր հոյակապ վանքերի բեկորները, ուր պալատների փշրանքները, ուր ամեն մի լեռ, ամեն մի քար յիշեցնում էին նրան հայ մարդու վաղեմի փառքը։ Իսկ այժմ ինչ էր մնացել.—Մի ստրուկ ժողովուրդ, որը, կարծես, յաւիտենական անէծքով դատապարտված, մի լաւ օր տեսնելու բախտ չունէր։ Նրա վաստակը ձեռքից խլում էին, նրան ամեն կերպ տանջում էին. նա մինչև անգամ իր կնոջ, իր զաւակների տէրը չէր։ Նա տեսնում էր հայ իշխաններին, որոնց պարսիկները մելիքներ էին կոչում, որոնց վրա էր դրված ժողովրդի հոգաբարձութիւնը, որոնք պէտք է սրբէին նրա արտասուքը և դարման տանէին խեղճ գիւղացու ցաւերին։ Բայց միմեանց հետ անհաշտ, անվերջ թշնամութիւններով, այդ իշխանները աւելի իրանք էին ծանրացնում ժողովրդի ստրկութեան լուծը։ Մատնութիւնը, միմեանց դաւաճանելը, միմեանց վնասելը, նրանց ամենօրեայ գործն էր, իսկ մէջ տեղում ոչնչանում էր ողորմելի ժողովուրդը։ Եւ եթէ կային նրանց մէջ այնպիսիները, որոնք ճշմարիտ սիրում էին ժողովուրդը, սիրում էին հայրենիքը և ցանկանում էին նրա թշուառ դրութեանը մի ճար անել, բայց ընդհանուր անկարգութեան, ընդհանուր ապականութեան մէջ նրանց եռանդը թուլանում էր, նրանց իղձը իրանց սրտում խեղդվում էր։

Երիտասարդը իր չորս կողմը տեսնում էր թէ հոգեկան և թէ բարոյական խորին դատարկութիւն։ Նա աչք էր դարձնում դէպի Էջմիածինը, դէպի ընդհանուր հայոց Մայր Աթոռը, այնտեղ ևս մի և նոյն անկարգութիւններն էր նկատում,—միաբանների մէջ երկպառակութիւն, կաշառք, մատնութիւն, դաւաճանութիւն և ամեն ինչ, որ սուրբ չէ, որ անարգ է, որ զզուելի է.... Էջմիածինը այդ ժամանակ գտնվում էր օսմանցիների իշխանութեան ներքոյ։ Համազանցի Աստուածատուր կաթողիկոսը, խոյս տալով Էջմիածնի խռովութիւններից, ծածուկ թափառում էր Արարատայ գիւղերում։ Էջմիածնի աթոռը մնացած էր թափուր, որ պատճառ էր տալիս աւելի սաստիկ խռովութիւնների։ Կ. Պօլսի հայոց պատրիարքարանը այդ ժամանակ զբաղված էր «ֆրանկների» (հայ կաթօլիկների) խնդրով։ Ցոփհաննէս «Կոլոտ» (կարճահասակ) մականունեալ պատրիարքը արգելում էր հայ-կաթօլիկներին լուսաւորչականների եկեղեցիները յաճախել։ Հայ-կաթօլիկները դեռ առանձին եկեղեցի չունէին։ Կրօնական երկպառակութիւնները, Կ. Պօլսի ֆրանսիական դեսպանի և լատինական եպիսկոպոսի մէջ մի կողմից, իսկ հայոց պատրիարքի մէջ միւս կողմից, պահում էին մայրաքաղաքի հայ ժողովրդին անընդհատ կռիւների մէջ։ Երուսաղէմի հայոց պատրիարքարանը զբաղված էր սուրբ Յակոբայ տաճարով. կռիւները յոյն և լատին աբեղաների հետ վերջ չունէին։ Այստեղ, Արարատեան նահանգում արիւն և արտասուք էր հոսում, իսկ այնտեղ զբաղված էին եկեղեցիներով...

Երիտասարդը իր շուրջը չէր գտնում ոչ մի մխիթարական երևոյթ, բացի հայրենիքի լեռներից և անտառներից, որոնք, կարծես, խուլ կերպով ասում լինէին նրան. «Եկ, եկ, մեր գրկում քեզ համար լաւ տեղ կայ. բռնակալի ձեռքը այնտեղ մուտք չէ գործում...»

Ո՞վ էր այդ երիտասարդը, ո՞վ էր այդ ցնորամիտը, որ այն ժամանակվայ ընդհանուր խռովութիւնների, ընդհանուր բարբարոսութիւնների մէջ, մոռացած իր անձը, միայն հայրենիքի, միայն ժողովրդի վրա էր մտածում։—Դա Գենուացի իշխան Ստեփաննոս Վարթանէսեանն էր Շահումեան տնից։ Զրկված հայրենական ամրոցից, սիրտը լի վրէժխնդրութեան դառնութեամբ, նա իր երկու հաւատարիմ ծառաների հետ, ծպտեալ կերպով թափառում էր Սիւնեաց աշխարհում։ Նա մտնում էր հայոց մելիքներին, յորդորում էր նրանց միաբանվել և ընդհանուր ապստամբութեամբ թօթափել խաների ծանր լուծը։ Բայց ամեն տեղ գտնում էր սառն անտարբերութիւն, անհոգութիւն և մինչև անգամ արհամարհանք։ Բարկութիւնը, յուսահատութիւնը երիտասարդի մէջ հասնում էր սոսկալի կատաղութեան, երբ տեսնում էր, որ հայերը չէին ցանկանում օգուտ քաղել մի ամենայարմար ժամանակից, երբ կարող էին ամեն դիւրութեամբ ազատվել պարսից բռնապետութիւնից։

Պարսից պետութիւնը այդ ժամանակ գտնվում էր իր օրհասականի մէջ։ Աւղանիստանի Ղանդահար քաղաքից Միրվէյսի որդի Միր-Մահմուդ-խանը, տիրելով Սպահան քաղաքին, գահընկէց արեց պարսից Ցիւսէյն շահին և ինքը նստաւ նրա տեղը։ Արևելեան Պարսկաստանը ընկաւ աւղանների իշխանութեան ներքոյ։ Այդ ժամանակ պարսից Հայաստանում համարեա անիշխանութիւն էր տիրում։ Թէև աթոռազուրկ Ցիւսէյն շահի որդին, Շահ Թահմասը, լսելով աւղանների յաղթութիւնը, Մազանդարանում թագաւոր դարձաւ և եկաւ, նստեց Թաւրիզ քաղաքում, բայց նա այն աստիճան թոյլ, արբեցող և փափկասուն մարդ էր, որ չունէր զսպելու իր զօրապետներին, բոլորը հեռացան նրանից, և ինքը, շահ-Թահմասը, անօգնական մնալով, գնաց Աստապատ և գաղտնի ապաստան գտաւ Աստուածատուր անունով մի հայ իշխանի տանը։ Երևանի նահանգին այդ ժամանակ տիրում էին օսմանցիները։ Նրանք աւելի ցանկանում էին Հայաստանի այդ մասը հայ իշխանների ձեռքով կառավարել և նրանցից մի որոշեալ տուրք ստանալ, քան թէ պարսից խաների ձեռքը տալ։

Բոլոր հանգամանքները յաջողութիւն էին խոստանում։ Պարսից և թիւրքաց արքունիքները սարսափելի խռովութեան մէջ էին։ Շահերի և սուլթանների գահերը, խաղալիքների նման, անդադար մի ձեռքից միւս ձեռք էին անցնում։ Պարսկաստանի և Թիւրքիայի մէջ ամեն օր ծագում էին նոր ապստամբութիւններ, ամեն օր կազմվում էին նոր, անկախ իշխանութիւններ։ Միայն հայերը անշարժ էին, միայն հայերը իրանց ազատութեան վրա չէին մտածում։ Այդ սաստիկ խոցում էր Շահումեան իշխանների վերջին ժառանգի՝ Ստեփաննոսի սիրտը։ Ինչ պէտք էր արած։ Բոլոր ժողովուրդներից աւելի տանջված, աւելի հարստահարված, աւելի թշուառ ազգը, հայը, ոչինչ չէր զգում։ Կարծես, հանգիստ, ապահով և վայելուչ կեանքի փափագը մեռած լինէր նրա մէջ։

Երիտասարդ իշխանը այդ կարծիքի հետ բոլորովին համաձայն չէր։ Ժողովուրդը հոգեպէս և բարոյապէս բոլորովին մեռած չէր։ Նրա սրտում դեռ մնացել էին կայծեր, կենդանի տարրեր, միայն պէտք էր ջերմացնել նրանց, պէտք էր բորբոքել, ուժ տալ, և ահա մի և նոյն ստրկացած ժողովուրդը ոտքի կը կանգնէր հսկայի անձնավստահութեամբ։ Ստեփաննոսը գիտէր այդ բոլորը։ Նա հաւատում էր հայի տոկունութեանը։ Նա գիտէր, հայը որքան համբերող է, որքան տանող է բռնութեան լծի ծանրութեանը,

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

—

«Մշակի» այս համարից սկսում ենք տպել Րաֆֆիի «ԴԱՒԻԹ ԲԷԿ» անունով պատմական վէպը։

—

«Минута» լրագիրը լսել է որ եկող տարի կառավարութիւնը դիտաւորութիւն ունի հիմնել Թիֆլիսում մի բարձրագոյն դպրոց տեխնիկական, երկրագործական և հանքաբանական բաժիններով։

—

«Голосъ» լրագիրը սաստիկ յարձակվում է «Московс. Вѣдом.» լրագրի դէմ, որովհետև այդ վերջին լրագիրը մի չատ անվայել յօդուած է գրել Մոսկվայի ուսանողների դէմ վերջին ուսանողական անկարգութիւնների պատճառով։

—

Փօքրիկ ԱԽԱԼՔԱԼԱՔԸ տուել է «Մշակին» այս տարի 32 բաժանորդ։ Այդ բաժանորդների մէջ կան մի քանի ավելիններ և օրիորդներ։

—

«Մշակի» խմբագրութիւնը ահա երեք տարի է, այն օրից երբ մեր թերթը ամենօրեայ դարձաւ, վճարում է «Միջազգային հեռագրական ընկերութեանը» տարեկան 1000 րուբլ հեռագիրների համար։ Մինչև անգամ 1200 րուբլ էինք վճարում առաջին տարին։ Նոյնքան և աւելի են վճարում տեղական ռուս լրագիրները, որոնք շաբաթը վեց անգամ են հրատարակվում։ Բայց կայ միգանում մի լրագիր, որ ոչինչ չէ վճարում, բայց տպում է ամենահետաքրքիր հեռագիրները այսպիսի առաջաբանով. «Թիֆլիսում ստացված են հետևեալ հեռագիրները» և այլն։ Դա գրականական պարզ գողութիւն է։ Ժողովրդական առածը ասում է «Ձին գողէ, էշն ուտէ»։ Այդ տեսակ վարմունքի դէմ կարելի է գալ սկսել ինչպէս մի գողութեան դէմ։

—

Նիկողայոս Ալիխանեանց, որ նորերումս հրատարակել է «Երամով Երկրորդ» ողբերգութիւնը, խնդրում է մեզ յայտնել որ իր գրուածքը հրատարակվեցաւ բազմաթիւ տպագրական սխալներով։ Դրա պատճառը այն է, ասում է հեղինակը, որ նա Մայկոպ քաղաքում լինելով, ստիպված էր տպագրել գիրքը Թիֆլիսում և յանձնել նրա տպագրութիւնը մի սրբագրողի։

—

Մեզ հաղորդում են Սեղրի գիւղից որ այդ գիւղի կանանց մասին «Մշակի» № 212 մէջ տըպված լուրը բոլորովին սուտ է և զրպարտութիւն է։ Սեղրեցիները կը ցանկանային, որ թըղթակիցը աւելի բարեխիղճ կերպով վարվէր իրողութիւնների հետ։

—

ՍՂՆԱԽԻՑ մեզ գրում են, որ նոյեմբեր ամսին Վլենսըգիսոս աւանում վախճանվեցաւ ոմն Ստեփան Տէր-Մովսեսեան, որի մայրը նրան ենկեղեցու գաւթում թաղելու համար, ընծայել է նոյն տեղի կիսաչէն մնացած ուսումնարանի կառուցումն աւարտելու նպատակով 300 րուբլ։ Այս փողը յանձնված է գործակալ Ստ. աւագ. քահանայ Տէր-Ստեփանոսեանցին։ Տեսնենք, ասում է թղթակիցը, երբ կը սկսվի դպրոցի շինութիւնը։

—

Դեկտեմբերի 7-ին Սղնախի թատրոնասէրները տուեցին երկու ներկայացումներ. մինը հայերէն, իսկ միւսը վրացերէն լեզուով։ Թղթակիցը ցաւում է որ թատրոնին համակրող և օգնող անձինք չատ քիչ են Սղնախում։ Դեկտեմբերի 8-ին նոյն քաղաքի ակումբի դահլիճում կայացաւ „կենդանիների հովանաւորութեան ընկերութիւնը" հիմնելու համար մի ժողով։ Ընտրվեցան նախագահ և քարտուղար։ Յունվարից ընկերութիւնը կը սկսի իր գործունէութիւնը։

—

Նախիջևան դպրոցի մասին մեզ հաղորդում են հետևեալը։ „Դպրոցի վերակացուները բարեխղճաբար չեն վարում իրանց պաշտօնը, բայց մէկից։ Մեծ մասամբ նրանք կոպիտ և անվայել կերպով են վարվում աշակերտների հետ, փողոցային քէչոյներ տալով աշակերտներին։ Այդ խօսքերի ճշմարտութիւնը կարող է վկայել տեսչին պ. Գրիգոր Շահնազարեանց, որ տեսչի անգէտ կամ լռեն է դպրոցում»։

—

Այսօր, երեքշաբթի օր, Արծրունու թատրոնում կը լինի ամերիկական խմբի ներկայացումն նոր պրօգրամմայով։ Դարձեալ կը լինի զանգակների կօնցէրտ։

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԱՆԳԼԻԱ

—

Լրագիրների մէջ կարդում ենք հետևեալ դատողութիւնները իռլանդական գործերի մասին։ Ինչպէս երևում է, անգլիական մինիստրների խորհուրդը դեկտեմբերի 2-ին դրական հետևանքներ չունեցաւ։ Դեկտեմբերի 3-ին Լօնդօնից ստացված մի շարք հեռագիրները ապացուցանում են, որ մինիստրները չը կարողացան համաձայնութիւն կայացնել։ Չեմբերլեն և Բրայտ մինիստրները սպառնում են հրաժարական տալ, եթէ կը գործադրվեն Ֆօրստերի պահանջած բացառական միջոցները և բացի այդ Անգլիայից զօրքերի նոր գունդեր են ուղարկվում Իռլանդիա։ Ստացված հեռագիրների ընդհանուր միտքը այն է, որ մինիստրների անհամաձայնութիւնը այնպիսի հարցի վերաբերութեամբ է պատահած, որ անկարելի է նրանց մէջ միաբանութիւն կայացնել։

Եթէ Իռլանդիա նոր զօրքեր ուղարկելու լուրը ճիշդ է, դրանից երևում է, որ Գլադստոն հակվում է Չեմբերլեն և Բրայտ մինիստրների կողմը։ Մինիստրութիւնը մինչև այժմ աշխատում էր զօրքերի օգնութեամբ պաշտպանել ամենքին, ում վտանգ էր սպառնում։ Իռլանդիայի մէջ եղած զօրքերը առանձին յանձնարարութիւն ունեին։ Նրանք ուղարկված են պօլիցիայի ոյժերը մեծացնելու համար և կարող են գործել օրէնքների համեմատ։ Նրանք պէտք է պաշտպանեն կալուածատէրերին և նրանց կառավարիչներին։ Անհերքելի է ուրեմն, որ կալուածական շարժման ընդարձակվելու հետ զօրքերի թիւն էլ պէտք է աւելանայ, որպէս զի նրանք կարողանան ամեն տեղ գտնվել, որտեղ հարկաւոր կը լինեն։

Եթէ ընդունվէին Ֆօրստերի առաջարկած բացառական միջոցները, բոլորովին աւելորդ կը լինէր այդքան զօրքերի Իռլանդիա ուղարկելը։ Եթէ դադարեցնվէր անձնական ապահովութեան (Habeas corpus) օրէնքը, կառավարութիւնը աւելի քիչ զօրքերով կարող էր երկրի մէջ հանգստութիւնը վերականգնել։ Միտինգների արգելելը, շարժման առաջնորդների կալանաւորելը միանգամից կը փոփոխէին իռլանդական գործերի այժմեան ցաւալի դրութիւնը։

Բայց հէնց որ ժամանակաւոր հանգստութիւն կը տիրէր երկրի մէջ, պահպանողականները և չափաւոր ազատամիտները նորից կը պնդէին, որ կարիք չը կայ փոփոխել Իռլանդիայի մէջ այժմ գործող կալուածական օրէնքները և որ ամեն բան կարելի է առաջվայ պէս թողնել։ Յայտնի է, որ Գլադստոն այդ համոզմունքը չէ բաժանում։ Նրա գործունէութեան նպատակներից մէկն էլ իռլանդացի գիւղացիների վիճակի բարւոքումն է, ուրեմն հասկանալի է նրա գլուխը դէպի Ֆօրստերի պահանջած բացառական միջոցները, որոնց գործադրելը կուշացնի կալուածական վերանորոգութիւնների մտցնելը Իռլանդիայում։

«ՄՇԱԿԻ» ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵՆԻՑ

Ս. ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ, 12 դեկտեմբերի։ Պաշտօնական հաղորդութիւն։ Թէպէտ եկամուտների հարկը քննվում էր 1879 և 1880 թուականների ընթացքում հարկային մասնաժողովի մէջ, բայց ֆինանսների մինիստրը դեռ ոչինչ չէ վճռել։ Լրագիրների հաղորդած լուրերը յիշեալ հարկը մտցնելու մասին առհասարակ և մանաւորապէս այդ հարկը տոկոսաբեր թղթերի եկամուտների վրա դնելու մասին պէտք է վաղաժամ համարել։

Ս. ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ, 12 դեկտեմբերի։ Պետական բանկի 5% տոմսակը առաջին շրջանի արժէ 95 ր. 25 կ., երկրորդ 92 ր. 87 կ., երրորդ 93 ր. 25 կ., չորրորդ 92 ր. 75 կ., ներքին 5% առաջին փոխառութեան տոմսակը արժէ 225 ր. 25 կ., երկրորդ 219 ր. 25 կ., արևելեան առաջին փոխառութեան տոմսակը արժէ 90 ր. 62 կ., երկրորդ 90 ր. 75 կ., երրորդ 90 ր. 75 կ., ոսկի 8 ր. 8 կ.։ Ռուսաց 1 րուբլ Լօնդօնի վրա արժէ 24 1/2 պէնս, Ամստերդամի վրա 124,12 պէնս, ռուսաց 100 ր. Համբուրգի վրա 208 մարկ 37 պֆ., Փարիզի վրա 258 1/4 ֆրանկ։ Բօրսայի տրամադրութիւնը ամուր է, բայց հանդիստ։

Ս. ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ, 13 դեկտեմբերի։ „Биржж. Вѣдом." լրագիրը հաղորդում է, որ ֆինանսների մինիստրը վճռել է այլևս չը հրատարակել թղթադրամ, եկող տարվանից հետևաբար փոքրացնել նրա շրջաբերականութիւնը և դրա համար տարեկան 42 միլիօն է որոշված։ Նոյն լրագիրը լսել է, որ բիւջէտը կազմված է 100 միլիօնից աւելի դեֆիցիտով։

Ս. ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ, 13 դեկտեմբերի։ „Голосъ" լրագիրը հաղորդում է, որ պետական բիւջէտի աղի հարկի վերացնելու պատճառով կրած վնասը փոխարինելու համար դիտաւորութիւն կայ արտասահմանեան ապրանքների մաքսահարկը 10% աւելացնել այժմեան եղածից, և աղի մաքսահարկը փոքրացնել 38 կոպէկից 20-ի։ Արտասահմանեան ապրանքների մաքսահարկի բարձրացնելը և աղից վերցրածի փոքրացնելը չեն վերաբերվում այն ապրանքներին և թիւքաց և պարսից աղին, որոնք բերվում են կովկասեան ցամաք սահմանից Կասպեան երկրի հարաւային նաւահանգիստները և Աստրախանի նաւահանգիստը։ Արտասահմանեան ապրանքները մաքսային պահեստների մէջ դնելու համար ստացված վարձը դիտաւորութիւն կայ կրճատել։

ԴՈՒՐԲԱՆ, 12 դեկտեմբերի։ Բօէրները յարձակվեցին և բոլորովին ոչնչացրին 94-դ գնդի Պրիտօրիա գնացող բաժինը։ 250 մարդուց 120 սպանված և վիրաւորված են, մնացածները գերի են առնված։

Խմբագիր—Հրատարակող ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

այնքան չուտով պատրաստ է թօթափել այդ լուծը, եթէ հանգամանքները կը նպաստէին։ Միայն հայը զգոյշ է, հեռատես է, խորհող է, բայց չատ վճռող չէ, և դրա մէջն է կայանում նրա բոլոր դանդաղկոտութիւնը։ Զգուշութիւնը նրա մէջ յանցաւոր երկչոտութեան կերպարանք է ստացել։ Նա երբեք չի սկսի մի գործ, եթէ հաւատացած չէ, թէ յաջողութիւնը իր կողմը կը լինի։ Ուր մի փոքր անզգուշութիւն, մի փոքր զոհողութիւն, մի փոքր խենթութիւնն անգամ կարող էր մեծ գործ կատարել,—այնտեղ հայը խնայող է և խելացի։ Նա միշտ իրան հեռու է պահում անմիտ բաղդախնդրութեան ցնորքներից, և այդ, Ստեփաննոսի կարծիքով, վատ էր։ Նրա թէօրիան չատ պարզ էր. «կամ մեռնել, կամ լաւ ապրել»։ Ճնշված, հարստահարված, անապահով կեանքը նրան տանելի չէր։

Ստեփաննոսը մի ուրիշ բան ևս գիտէր։ Նա գիտէր, որ հայ ժողովուրդը կատարեալ ոչխարային բնաւորութիւն ունի. մէկը պէտք է առջևից գնայ, որ միւսները հետևեն նրան։ Բայց ո՞վ կարող էր լինել այդ «մէկը»։ Ո՞վ կարող էր առաջնորդել ամբոխին։ Նա գիտեր բոլոր հայ իշխաններին, բոլոր հայ մելիքներին և ամենից սառն ընդունելութիւն գտաւ։ Նա չէր ճանաչում ժողովրդի այդ գլխաւորներից և ոչ մէկին, որ համակրէր իր մտքերին։ Իսկ ինքը—ինքը ինչ կարող էր անել։ Ժողովուրդը հեղինակութիւն էր պահանջում։ Ժողովրդի վրա ազդելու, նրան չարժելու համար պէտք էր փոքր ի շատէ նշանաւոր մարդ լինել։ Թէև ինքն էլ նշանաւոր մարդերի կարգից դուրս չէր, բայց ինչ կարող էր անել մի փառաւոր իշխան, որի հայրենական ժառանգութիւնից մնացել էին մի ձի և մի ձեռք զէնքեր միայն։ Գենուազի ամբողջ գաւառը, որ նրա հօրերին էր պատկանում,

այժմ դարձել էր մի խանի սեպհականութիւն։ Իսկ ինքը անտուն, անտեղ, անօթևան թափառում էր երկրից երկիր, որպէս մի արկածախնդիր ասպետ, որին իջևան էին տալիս միայն այն պատճառով, որ նրանից վախենում էին։

Այս մտածութիւնների մէջ խորասուզված, երիտասարդը քշում էր իր ձին Ներքին Ագուլիսից դէպի Օրդուբադ տանող ճանապարհով, և այնքան զբաղված էր իր մտքերով, որ կարծես, չէր նկատում անձրևի տարափը, որ մանր, փուչանման կաթիլներով մաղվում էր նրա վրա։ Երեկոյեան խաւարը դեռ այնքան չէր թանձրացել, որ դժուար լինէր տարբերել արտերը որոնք Ա.ջևում երևում էր խիտ այգիների մէջ թաղնված Օրդուբադը։ Փոքր ինչ հեռու Արաքսը մի արծաթեայ ժապաւէնի նման ոլորվում էր ձորի միջով։ Գետի միւս ափի վրա Քամ-քուհ լեռան բարձր գագաթը կիսով չափ ծածկված էր մթին ամպերի մէջ։ Կայծակը չեչտակի կերպով ճեղքեց այդ ամպերը և նրան հետևեցին սաստիկ որոտ և դղրդիւն։ Կարծես, ամբողջ երկինքը թափ տուեցին և անձրևը միանգամից սկսեց հեղեղի նման թափվել։ Այդ ժամանակ միայն երիտասարդը արթնացաւ իր մտայուզութիւնից, քաշեց ձիու սանձը, ձին կանգնեց, և նա սկսեց բաց անել իր վերարկուն, որ կապած էր թամբի գաւակի վրա։ Նա խնամքով փաթաթվեցաւ վերարկուի մէջ, ոչ այնքան իր մարմինն հոգ տանելու համար, որքան իր զէնքերը թրջվելուց պահպանելու համար։ Այդ միջոցին հասան նրա երկու ուղեկիցները, որ բաւական յետ էին մնացել։ Երիտասարդը դարձաւ դէպի նրանցից մէկը, ասելով.

—Զաւմչուզ, դու գիտես քաղաքի որ փողոցումն է այն հրէայի տունը։

—Գիտեմ, պատասխանեց Զաւմչուզը։

—Դէ, առաջ քշիր, մեզ տար ուղիղ դէպի այն կողմը։

Զաւմչուզը իր ձին առաջ քշեց. երիտասարդ իշխանը հետևում էր նրան։ Նրանից գալիս էր իշխանի միւս ծառան՝ Աղասին։

Քամին հետզհետէ սաստկանում էր և մրրիկը աւելի սպառնալի կերպարանք էր ընդունում։ Գիւղացիները սարսափով քշում էին իրանց անասունները դաշտից դէպի տուն։ Լեռներից լսելի էին լինում հովիւների խառն աղաղակները։ Սաստիկ անձրևների ժամանակ հեղեղը այդ կողմերում սովորական էր. նա տանում էր իր հետ ոչ միայն մարդիկ և անասուններ, այլ ահագին քարաժայռեր, որ պոկւում էր սարերի կուրծքից։

Բոլորովին մութն էր, երբ իշխանը մտաւ Օրդուբադ քաղաքը։ Փողոցներում ոչ ոք չէր երևում։ Բոլոր դռները կողպված էին։ Անձրևը, թէև փոքր ինչ մեղմացած, բայց տակաւին մաղվում էր։ Անցնելով մահմեդականների թաղերը, նրանք մտան հայերի թաղը։ Այստեղ բնակվում էին հրէաները մի առանձին փողոցում։ Զաւմչուզը իր ձին կանգնեցրեց տներից մէկի դրան հանդէպ, ցած իջաւ ձիուց և սկսեց դուռը բաղխել։ Երկար բաղխում էր նա, իսկ բաց անող չէր կար։ Գիշերային այն տարաժամ պահուն հրէան հեշտութեամբ իր դուռը չէր բաց անի օտարականի առջև։ Կարծում էին, թէ ներսում մարդ չը կար։ Բայց դռան ճեղքերից ճրագի լոյս էր երևում։

—Կոտրեմ, հարցրեց Զաւմչուզը։

—Չէ, ասաց իշխանը,—կարելի է բաց անեն, բաղխեցէք։

Ներսից լսելի էին լինում ոտքի ձայներ և մարդկային երկչոտ շշնջիւն։

—Ես այս րոպէում բաց կանեմ, ասաց Աղասին, իր ձին մօտեցնելով տան պատին և կանգնելով ձիու թամբի վրա։ Պատը չատ բարձր չէր. ճարպիկ երիտասարդը ձեռքերով չանկռեց պատի անհարթ մակերևոյթը և կատուի արագութեամբ թառւ կտուրի վրա։ Մի րոպէից յետոյ բակից լսելի եղաւ նրա ձայնը, որ վիճում էր տան տիրոջ հետ, պահանջելով դռան բանալին։

—Էյ... վայ... մի սպանիր... լսելի եղաւ հրէայի դառն հառաչանքը։ Երևում էր, նա մի քանի ապտակ կերաւ Աղասու ձեռքից։

Դուռը բացվեցաւ. չեմքի վրա յայտնվեցաւ հրէան ճրագը ձեռքին։ Նա անդադար միւս ձեռքը քսում էր իր երեսին, կարծելով, թէ Աղասու մատները դեռ կպած էին այնտեղ։ Նա ինքն իրան մրթմրթում էր.

—Չի էլ ասում, որ աղան է գալիս... աղայի առջև ո՞վ կը փակէ իր դուռը... իմ տունը աղայի տունն է... անխիղճ... ախ, ինչ ծանր ձեռք ունի...

—Ես քեզ հազար անգամ ասեցի, պատասխանեց Աղասին,—բայց դու էլի չէիր ուզում բաց անել։

—Լաւ է, լաւ, խօսեց իշխանը վէր գալով ձիուց,—Հարունը լաւ մարդ է, նրան պէտք չէ ծեծել։

—Հա, այդպէս, քո հոգուն մատաղ, պատասխանեց հրէան, և դառնալով դէպի Աղասին էլի կրկնեց.— Ա՜խ, ինչ ծանր ձեռք ունի այդ անխիղճը...

Հրէան ծեծը ուտելուց յետոյ փափկացել, մոմ էր դարձել. նա ամեն կողմ ծալվում էր, գործ դնելով չողոքորթութեան բոլոր ձևերը։ Նա մի քանի րոպէի մէջ ձիերը տեղաւորեց իր տան բակում և հիւրերին հրաւիրեց մի և նոյն սենեակում, ուր ինքը իր կնոջ հետ ապրում էր։

(Կը շարունակվի)